

UN ÎNVĂȚĂCEL AL LUI BĂRNUȚ: TEODOR LATEȘ

BOGDAN RUSU*

A DISCIPLE OF BĂRNUȚ: TEODOR LATEȘ

ABSTRACT: Teodor Lateș was a member of the school of Simeon Bărnuț, a prominent Transylvanian revolutionist, later an influential professor of philosophy and law at the university of Jassy and the main ideological inspirer of the political party The Free and Independent Fraction. He was himself a teacher of philosophy and a deputy in the United Principalities' parliament representing The Free and Independent Fraction. In this paper we dispel some confusions concerning his identity and writings, we restore the main coordinates of his life and thought, and we assess his importance for the intellectual history of Romania.

KEYWORDS: history of Romanian philosophy; Simeon Bărnuț; nationalism; antisemitism.

Titu Maiorescu este cel care a încetățenit formula „școala Bărnuțiu” (*sic*)¹, într-un celebru și eficient pamflet, *Contra școalei Bărnuțiu*², publicat la patru ani de la moartea revoluționarului transilvănean și la un an după apariția operei sale principale, *Dreptul public al românilor*.³ Școala lui Bărnuț este, potrivit lui Maiorescu, „o adevărată școală de principii politice”⁴, iar scrierea menționată este „evanghelia” acesteia. Ea conține „un nou sistem de drept public al Românilor”.⁵ Bărnuț a fondat deci o școală de gândire politică, fondată pe un sistem de drept public. Din acest motiv i s-a atribuit o „filosofie politico-juridică”⁶, dar este vorba despre o concepție generală, teoretică, despre o ideologie, nu despre o filosofie propriu-zisă. În introducerea broșurii sale, Titu Maiorescu desemnează ca membri ai școlii lui Bărnuț pe „doctrinari” Lateș și Tacu, deputați în Adunarea Constituantă la 1866, și pe profesorii Gheorghiu și Suciu, care „conduceau sufletește” primăria Iașilor.⁷ Toți acești oameni sunt foarte obscuri pentru noi. Istoria nu le-a rezervat decât câteva mențiuni. Nota de față este consacrată unuia dintre ei, Teodor Lateș, care nu este cu totul lipsit de importanță pentru istoria ideilor politice și filosofice la noi, în anii 1860–1880.

O CONFUZIE PERSISTENTĂ

Despre acest om nu știm aproape nimic cu precizie. Ortografia numelui său variază: Teodor/Theodor Lateș/Lateșu/Latesiu/Lateșiu. În puținele lucrări de referință în care

* Université de Rouen Normandie

apare⁸, găsim și alte variante. La Ștrempel apare ca Teodor Lateș-Boldur, cu versiunile Lateșu și Boldur-Lățescu⁹. La Straje, ca Boldur-Lățescu, semnând și Boldur-Lațasco, Lateș, Lateșiu, Lateș-Boldur. Scrierile care i se atribuie sunt următoarele:

- 1) *De legea electorala*, de Teodoru Lateșu, Iași, Tiparul Tribunei Române, 1861 (19 p.).
- 2) *Adivărul adivarat*. Răspunderea la Articulul din Vocea Națională, subscris X-Y. din 5 April 1866 sau Relatarea evenimentelor petrecute în Iași la 3 April 1866, de D. T. Boldur-Lațasco, Cernăuți, Tip. Rudolf Echard, 1866 (16 p.).
- 3) *Respuns domnilor G. Suțiu, A. Balș, D. Sturđa, A. Sturđa, M. Sturđa și G. Sturđa*. Pentru articolul sub-scriș de Domnialor și înșirat în *diarul Românul* din 10 Iunie 1866 de T. Boldur-Lățasco. 1866 *Juliu în 1 țile*, Botoșani, Impr. Botoșani, 1866 (9 p.).
- 4) *Cu Tacu: Dare de sama la alegătorii Municipiului Iași, d'in partea fostilor deputati Teodor Latesiu și Demetriu Tacu*, Iassi, Impr. Adolf Bermann, 1866 (16 p.).
- 5) *Publicăm sentența pronunțată de P.S.S. Arhierei Eparhioți ai țarei adunați în Sinod, contra Monahului Sofronie Varnav în urmarea purtării lui anti-canonice, imorală și scandaloasă*, [de]T. Boldur-Lățescu, Iași, Tip. Bermann, 1867 (19 p.).
- 6) Se semnalează că a reeditat, în 1868, *Scrisoarea Moldovei* (D. Cantemir), apărută inițial în 1825, dar nu se adaugă la lista scrierilor sale „Precuvântarea” (12 p.).

Poate că ostilitatea față de prințul străin și manifestările publicistice contemporane au făcut ca Teodor (Toderiță) Lățescu să fie identificat cu Teodor Lateș, și scrierile celor doi, confundate în lista (incompletă, de altfel) de mai sus. După părerea mea, această identificare este eronată. Afirm acest lucru sprijinindu-mă pe puținele date pe care am reușit să le adun despre Lateș, învățăcelul lui Bărnuț, și pe cele, mai multe, ce se știu despre Lățescu.

TEODOR LĂȚESCU-BOLDUR

Teodor Lățescu-Boldur, un vlăstar al protipendadei, s-a născut în 1837 și a murit în 1891. Tatăl său era Iordache (Gheorghe) Lățescu-Boldur (1798–1857), „boier vechi dar, mental, om nou, promotor al progresului”¹⁰, cu studii la Academia de cadeți de la Petersburg și la Theresianum, la Viena, apoi hatman al poliției moldovenești. Mama sa era Ana Balș (1820–1875). Teodor, cunoscut în epocă drept Toderiță sau Toderiță Lățescu, avea reputația de pierde-vară și vânător de zestre (căsătorit de trei ori). Ar fi practicat într-o vreme avocatura, ceea ce înseamnă că avea oarece studii de drept. Voi reveni la acest aspect mai târziu. Ceea ce este sigur, este că a fost editorul a două ziare separatiste, *Moldova* și *Boldul*, în care a semnat un mare număr de texte, foarte puțin cercetate.¹¹

Teodor Lătescu s-a făcut cunoscut ca secesionist, după abdicarea lui Cuza. Mai întâi, în februarie 1866, a smuls de pe peretele Tribunalului din Iași portretul lui Cuza, pe care apoi l-a înmormântat cu pompă religioasă.¹² Există, apoi, relatări ale tulburărilor pe care le-a provocat în 3/15 aprilie 1866, punându-se în fruntea cetelor de mahalagii înarmați și îndemnând la desfacerea unirii și la instalarea pe tronul Moldovei a lui Rosetti-Roznovanu.¹³ S-a ilustrat de asemeni luând bătaie de la niște ofițeri munteni, în 1867. În vara acestui an, în urma unui incident la o paradă militară, Lătescu l-a provocat la duel pe colonelul muntean Cornescu, însă apoi a refuzat să se prezinte pe teren. A scos un număr festiv al *Moldovei*, celebrând manifestația separatistă din anul precedent. În 1870 a fost iarăși bătut, de data aceasta de poliție, pentru că întărâta leii dintr-o menajerie. Înainte de a se trata, s-a dus să se fotografieze, pozând la propriu în victimă.¹⁴ Câțiva ani mai târziu, îl vedem făcând carieră politică pe lângă Lascăr Catargiu, conservatorul, pentru ca, un deceniu mai târziu, să treacă la liberali și, după încă un deceniu, să se întoarcă la conservatori. A fost prefect de Bolgrad, de Dorohoi (în două rânduri), de Botoșani, director la Monitorul Oficial, senator de Neamț. A avut și o latură filantropică, printre altele obținând un ajutor financiar pentru Eminescu, bolnav și în mizerie. Filantropia i-a adus și decorarea cu Ordinul „Coroana României”, de către monarhul pe care îl combătuse în tinerețe.

TEODOR LATEȘ

În 1858, un Teodor Lătescu intră student la Facultatea juridică din Iași.¹⁵ El nu figurează și printre licențiații în drept de mai târziu. Se poate să fie vorba despre viitorul agitator, fiul hatmanului, cu atât mai mult cu cât, în 1860/61, găsim printre cursanții facultății de litere pe Th. Lateș.¹⁶ Totuși, în 1861, acel Latesiu/ Lateșu care publică *De legea electorală*, un text bărnuzian în fond și în formă, era „studinte alu facultatei de dreptu din Iassi”.¹⁷ Cum nu găsim niciun Lateș printre studenții la drept din vremea aceea, o concluzie ce se poate trage este că Lătescu = Lateș. După părerea mea, această concluzie ar fi pripită. Există mai multe ipoteze care se pot face:

- 1) Teodor Lateș = Toderiță Lătescu (pe aceasta, cum am spus, o contest);
- 2) Teodor Lateș s-a înscris sub numele Lătescu (pe aceasta o găsesc implauzibilă);
- 3) Lateș era numai auzitor la drept, nu student regulat.
- 4) Listele de studenți sunt incomplete și conțin erori.

Cele două ipoteze din urmă mi se par ambele plauzibile. S-ar putea ca Lateș să nu apară printre studenții de la drept dintr-o neglijență sau pentru că s-a considerat că aceeași persoană este trecută de două ori, sub două versiuni ale aceluiași nume (Lătescu, Lateș). Dar s-ar putea și ca Lateș să nu fi fost înscris regulat la drept, ceea ce ar însemna că informația din *Ateneul Român* este imprecisă.

În orice caz, Teodor Lateșiu, studentul Facultății filosofice, a obținut la 1 decembrie 1862 o singulară diplomă de „magistru în filosofie”, semnată de Filaret Scriban și Ioan Popp, decanul facultății filosofice¹⁸, la a cărei înmormântare avea să cuvânteze peste câțiva ani. Diploma de magistru era prevăzută în Decretul domnesc de întemeiere a Universității din Iași, în aplicarea legii din 1851 a învățământului, la articolul 8. În urma (re)organizării ulterioare, universitățile din România au conferit numai gradul de licențiat până târziu (în filosofie primul doctor este creat în 1905), cu excepția facultăților de medicină, care confereau gradul de doctor. O notă redacțională din *Tribuna română* ne informează că Lateș a fost „primul graduat” al Universității din Iași.¹⁹ Aflăm din diploma de magistru că Teodor Lateș era din Fântâna Mare, ținutul Sucevei, și că dăduse examene din „științele filosofice și literare” (fără detalii). Bărnuț preda, la facultatea filosofică, psihologia, logica, metafizica, estetica, pedagogia, eticoteologia și istoria filosofiei.²⁰ La aceste discipline se adăugau literatura (V. A. Urechia) și istoria universală (N. Ionescu). Din aceste materii, probabil, fusese examinat Lateș. Dacă Lateș a ascultat și cursurile facultății juridice, cum nu mă îndoiesc, a învățat de la Bărnuț și dreptul natural public și privat, dreptul ginților, dreptul constituțional și dreptul public al românilor.

Din 7 februarie 1862, încă nediplomat, Lateș era profesor de „filosofie propedeutică” la Gimnaziul din Iași (Liceul Național), unde îi succedase lui Bărnuț. Lateș era suficient de apreciat pentru a deveni director al Gimnaziului, între 11 octombrie 1865 și 6 iulie 1868. Din programele Gimnaziului, vedem că el preda, sub titlul de filosofie propedeutică, psihologia empirică și logica.²¹ Aceasta sugerează că el urma prelucrarea bărnuteană a primului volum al manualului de propedeutică filosofică a lui Joseph Beck (1841). Prelucrarea a fost publicată, sub numele lui Bărnuț, în 1871.²² Știm de la Panu că Lateș preda filosofia lui Krug.²³ Aceste frânturi de informație duc la ipoteza că filosofia lui Lateș era filosofia pe care o învățase de la Bărnuț. Bărnuț se baza în principal pe Krug (pentru etică, estetică, metafizică) și pe Beck (pentru psihologie și logică). Vom vedea că Lateș avea acces și la textele pedagogice și juridice ale lui Bărnuț (prelucrări după Niemeyer și Rotteck). Se prea poate ca Maiorescu să fi avut dreptate din acest punct de vedere, că orizontul cultural al fracționiștilor se reducea la cursurile lui Bărnuț și la *Tribuna română* a lui N. Ionescu.

Că Lateș era într-adevăr foarte apropiat de Bărnuț se vede din mai multe indicii: 1) acesta l-a lăsat succesor al său la Gimnaziu și l-a dorit suplinitor la Universitate în 1864, când a intrat în concediu de boală (Maiorescu însă s-a opus); 2) la moartea lui Bărnuț, Lateș, profesor gimnazial, trebuia să cuvânteze din partea școlilor secundare, întrucât ca „școlariu” al lui Bărnuț „a binemeritat de stima profesoriului său afectat”²⁴; 3) mai târziu a făcut parte din comitetul pentru editarea manuscriselor lui Bărnuț, a căror publicare a început în 1867.

Am văzut că încă din 1861 Lateș s-a manifestat politic, pe linia lui Bărnuț. Cariera lui politică veritabilă însă a început mai târziu, când era profesor și membru de vază al Fracțiunii libere și independente. În 1866, Lateș, împreună cu Dimitrie Tacu (acesta începuse [?] dreptul în 1857, tot cu Bărnuț) erau deputați în Adunarea Legislativă, care

a devenit Constituantă. În 1866 e „fost deputat”, Constituanta fiind dizolvată la 6 iulie, însă se alege din nou în 1868 (ianuarie?), la Colegiul III, Dorohoi. În iulie, cum am văzut, încetează din funcția de director și, la începerea sesiunii parlamentare, pleacă la București. Lateș nu a fost parlamentar lungă vreme, căci parlamentul a fost dizolvat în ianuarie 1869.

În octombrie 1870, fără a mai fi deputat, Lateș a eliberat și postul de profesor la Liceul național. Din acest moment numele lui nu se mai întâlnește aproape pe nicăieri, cu excepția unei mențiuni într-un jurnal ardelean, din 1874, care ar putea explica rațiunea acestui fapt. De acolo aflăm despre un Latesiu, profesor din Moldova, care căzuse victimă alienării mintale.²⁵ Latesiu este menționat alături de poetul Nicoleanu, mort nebun în 1871, și de alte personalități care înnebuniseră sau se sinucisese. O altă mențiune găsim la Titu Maiorescu, în Introducerea la *Discursuri parlamentare*, vol. I, unde este vorba, la pagina 49, de „răposații Suciu, Micle, Gheorghiu, Lateș”, profesori fracționisti, pe care-i zeflemisește încă, după 30 de ani, că nu ar fi citit, în afara caietului lor de cursuri, decât *Tribuna* lui N. Ionescu și *Dreptul public al românilor* al lui Bărnuz, „o carte remarcabilă prin lipsa totală de știință juridică”. Lateș murise, deci, înainte de 1897, când au apărut *Discursurile*.

O CONFUZIE CURIOASĂ

Traectoriile lui Teodor Lătescu, separatistul anti-dinast, și Teodor Lateș, unionistul anti-dinast, converg doar puțin, între abdicarea lui Cuza și ratificarea Constituției din 1866. Îi unește opoziția față de principele străin, dar tot restul îi opune. Lateș făcea parte din „dascălimea” fără ascendență aristocratică, asemenea lui Nicolae Ionescu, președintele Frațiunii, băiat de popă de țară. Era un adept convins, chiar fanatic, al ideilor bărnuziene, pe care nu le-ar fi putut trăda. Lătescu, schimbătorul de partide, nu a fost părtaș al Frațiunii decât vremelnic, din oportunism. Confuzia postumă a celor doi este uimitoare. Cu atât mai mult cu cât există contemporani care scriu despre amândoi, fără a îi identifica vreodată.

Un exemplu grăitor este Xenopol care, în *Istoria partidelor politice*, îi indexează atât pe Lătescu-Boldur, cât și pe Lateș: Lătescu Teodor Boldur este menționat la paginile 333, 483, 485–486, 506 (eronat), în principal în legătură cu mișcarea separatistă din Iași. Lateș Teodor apare la paginile 497 și 519, fiind menționat și la pagina 506 (Lateșu, indexată eronat), în legătură cu activismul lui în Adunarea Constituantă. Ar fi de necrezut ca Xenopol, contemporan cu evenimentele²⁶, posibil martor ocular, să nu fi știut că cei doi erau una și aceeași persoană, dacă într-adevăr așa ar fi fost. Însă nu a fost așa și nu este surprinzător că nimeni, scriind despre Toderică Lătescu, nu a făcut din el un bărnuzian și un profesor secundar de filosofie.

Un alt indiciu al neidentității celor doi este că și Maiorescu, în *Discursuri parlamentare* I, vorbește despre amândoi, tot fără a-i identifica vreodată. Teodor Boldur-Lătescu, secesionistul, apare prima dată la pagina 13, în compania lui Căpur-Aslan și

Roznovanu, în legătură cu „răscoala” din aprilie 1866. Lateș apare, cum am văzut, la pagina 49, în legătură cu tribulațiile Frațiunii. Nici Maiorescu să nu fi știut că profesorul Lateș era fiul unui fost hatman al poliției Moldovei?

Trag deci concluzia logică că Teodor Lateș, din Fântâna Mare, ținutul Sucevei, proclamat magistru în filosofie de Universitatea din Iași, în decembrie 1862, profesor și director la Liceul Național, deputat la '66 și la '68, nu este unul și același cu Teodor Lătescu-Boldur. Din păcate, nu am putut afla nici când s-a născut, nici când și unde a murit. Estimându-l cam de 18 ani la începutul studiilor superioare, deci cam de 20-21 de ani în 1862, ar rezulta că era din generația lui Titu Maiorescu, născut pe la 1841. Cum am văzut, nu mai trăia în 1897, dar poate că vreo boală îl scosese din viața publică de prin 1870.

SCRIERILE LUI LATEȘ

Scrierile lui cunoscute sunt:

- 1) *De legea electorala*, Iași, Tiparul Tribunei Române, 1861.
- 2) „Opiniunea moldovenească despre legea electorală. 1861”, *Gazeta de Transilvania*, XXV, 40, 41 (18, 22 mai 1862), articol preluat dintr-o „broșurică eșită în Jasi”.
- 3) Panegiricul nemuritoriului român Simion Bărnuțiu compus de școlariul său Teodor Lateșu, *Tribuna română*, VI (1864), 211 (25 iunie), pp. [1]–[3]; 212 (29 iunie), pp. [1]–[4]; 213 (2 iulie), pp. [2]–[3] și 214 (6 iulie), p. [3]; *Funerariile lui Simeon Bărnuțiu*, Iași, Buciumul Român, 1864, pp. 19–53; *Anuarulu generale alu instructiunei publice din România pe anul scolariu 1863–4*, București, Imprimeria statului, 1866, pp. 212–224.
- 4) Discursul ținut de Teodor Lateș la înmormântarea lui Ioan Pop, profesore de matematică la Facultatea din Iași, 1865.
- 5) Cu Tacu: *Dare de sama la alegătorii Municipiului Iașii, d'in partea fostiloru deputati Teodor Latesiu și Demetriu Tacu*, Iași, Impr. Adolf Bermann, 1866.

În afara acestora, dispunem de transcrierea intervențiilor lui în Adunarea Constituantă, în:

- 6) Alexandru Pencovici (ed.), *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituțiunei și Legii electorale din România*, București, Tipografia Statului, 1883.

BĂRNUȚIANISMUL LUI LATEȘ

Dintre aceste scrieri, singura care a avut un modest ecou este 1), cum dovedește 2), care este un amplu extras din 1). *De legea electorală* atinge subiecte care interesau

și pe românii transilvăneni și care sunau foarte tare a Bărnuț. Iată ce îi scria, în acest sens, Ioan Maniu unchiului său, Simeon Bărnuț:

Opiniunea mold. despre legea electorală ieșită în Gazetă o am cugetat a fi de la DVoastră, până cetii alaltăieri capătul văzui și autorul Teodor Lateșiu. Aș fi cutezat a jura că DVoastră o scrieți aceea, atât din miezul scrierii cât și din idei. Mie-mi place acea opinie. Îmi pare că numele autorului nu l-am mai auzit până acum, nu e cunoscut între literații români, măcar după a mea părere e demn a se număra între ei. DVoastră dacă veți scrie atari articlii sau broșure, Vă scot boierii afară din Țară.²⁷

Atât în stil, cât și în idei, Lateș era un epigon al lui Bărnuț, putând spune public ceea ce Bărnuț, supus austriac, nu putea. În articolul din *Gazeta de Transilvania* el pleda pentru necesitatea adunărilor naționale, care sunt chezașia aplicării vechilor principii de drept politic după care s-au condus dintotdeauna românii. Adunările, după el, au ales legile, au ales domnii din sânul românilor, i-au condus pe domni – tot ce e bun în istoria românilor e datorat adunărilor naționale. Tot ce e rău e datorat conducerii autocratice sau aristocratice, care nu asociază poporul la elaborarea legilor și la administrarea bunurilor comune. Lateș susține deci o versiune de republicanism naționalist. Naționalismul lui Lateș este și xenofob. Străinii, după el, „nu ne doresc binele”; „astadi numai munc’a și sudórea este a romanilor, eara folosulu este alu Evreilor, Bulgariilor, Nemtilor, Grecilor, și alu tuturoru ligióneloru străine”. El exhortă românii să se ridice în masă și să ceară de la Cuza convocarea unei adunări naționale, în care să se „restaureze” dreptul public și privat al românilor și să se „curețe” de toate adjuncțiile străine (adică să se înlocuiască Regulamentul organic cu o constituție după principiile lui Bărnuț). Scopul este de a „restaura pactulu celu tare nationale și unirea cea adeverata, care numai asia póte sa aiba viétia, daca va fi basata pre libertatea și ecaritatea stramosiésca”. Sursa ideilor sale este *Dereptulu publicu alu Romanilor*, §113 „Condițiunile paptului uniunii”.

Scrierea lui Lateș cu cea mai mare circulație a fost Panegiricul, publicat, cum am arătat, de trei ori între 1864 și 1866 și excerptat (cu un amestec masiv de părți străine) în Notița introductivă la *Dreptul public al românilor*, 1867. Redacția *Tribunei române* (probabil N. Ionescu) aprecia Panegiricul astfel: „Lucrarea dlui Lateș are dintre toate celelalte²⁸ acel merit distinct de a interesa partea cea mai intiliginte a publicului român prin espunerea studiată și însuflețită a fondului învățătorei nemuritoriului profesor”.²⁹

Lateș încearcă, într-adevăr, o sinteză a ideologiei politico-juridice a lui Bărnuț. El încearcă să restituie conținutul pozitiv al doctrinei bărnuteiene care se reduce, în opinia lui, la apărarea – constituind o datorie politico-morală – a trei elemente ale „averii” fără de care românii nu pot exista ca națiune: 1) limba (și cultura) română, 2) pământul strămoșesc (teritoriul național) și 3) drepturile (libertățile) națiunii române. Cuvântarea lui Lateș este împănată cu citate consistente din două lucrări, *Pedagogia* (în legătură cu chestiunea limbii și a culturii) și *Dreptul public al românilor*. Dacă citatele din *Pedagogia* sunt ușor identificabile (§§ 135 și 171, aparținând într-adevăr lui Bărnuț, nu lui Niemeyer), cele din *Dreptul public al românilor* sunt mai problematice, dificil identificabile (căci sunt prelucrate) sau chiar neidentificabile (probabil pasaje care nu au intrat

în versiunea tipărită). Lateș este însă fidel în spirit lui Bărnuz, inclusiv când critică ideea prințului străin.

Însă, combinând citate bărnuziene și voind să rămână în linia celei mai pure ortodoxii doctrinare, Lateș deviază întrucâtva de la linia lui Bărnuz, într-o direcție mai pronunțat comunistă. Pe baza teoriilor lui Bărnuz despre drepturile comunelor în vechea Dacie romană (ele ar fi fost un soi de republici cu instituții și magistrați aleși de „universitatea” comunală) și a principiului maestrului că dreptul român trebuie dezvoltat în conformitate cu dreptul roman, Lateș militează pentru o „restituție integrală” a pierdutei drepturi comunale:

Ce ce să le restituie și cum? „Să le restituie libertatea fără nici o desdăunare, și tot odată pământul cât va afla universitatea națională, reprezentată în adunarea generală, a fi neapărat necesar pentru subzistența și înflorirea lor, și cât se poate de totdeauna dupe întinderea teritoriului și dupe numărul Românilor așezați pe același.”³⁰

În extrasul de mai sus se află un text între ghilimele. Intenția lui Lateș, bănuiesc, este să încerce să-l facă să treacă drept un citat din *Dreptul public al românilor*, pe care tocmai îl rezumă. Însă nu este indicată sursa, iar citatul nu e identificabil în textul publicat în 1867. Între ghilimele să află, poate, răspunsul lui Lateș la întrebarea pe care tot el o pune.

Lateș a adoptat viziunea bărnuziană despre statul românilor, idealul unei republici federale, pe baze comuniste și etnice. Potrivit acestuia, statul este constituit din comune *românești* (de diferite ranguri: sate, municipii ș.a.) federate, fiecare autonomă juridic (cu dreptul său intern propriu, izvorând din tradiția locală), dar având același drept public. Însă el a exagerat exigența descentralizării, fapt ce i-a adus ironia lui Aristide Pascal (raportorul asupra Constituției la 1866), *apud* Maiorescu: „Ați văzut, a zis d. Pascal, că, în constituantă ați avut doi filosofi: Cel dintâi a fost Lateș, care propunea ca fiecare comună să fie independentă de stat, să fie care cam o mie de state în stat”.³¹

Să vedem în câteva cuvinte care au fost liniile de forță ale activității lui Teodor Lateș în Constituantă. Prima intervenție a lui are loc în ședința din 18 iunie. El a cerut ca textul Constituției să înceapă cu formula „În numele poporului român Adunarea națională decretă”. Lateș voia ca, prin această formulă, să se accentueze că suveranitatea este a națiunii (sau a poporului), nu a Domnului. Amendamentul a fost respins, întrucât, potrivit legii constituționale în vigoare, Adunarea nu decretează, ci numai Domnul o face, Adunarea neavând decât puterea legislativă, pe care o împarte cu Domnul. Lateș a propus și ca titlul I, „Despre teritoriu”, să fie înlocuit cu „Despre religie”, după modelul constituției grecești și conform cu datinile românilor, popor ortodox și credincios. Nici această propunere nu a fost reținută.

În ședința din 20 iunie, Lateș propune un amendament la articolul 2, despre teritoriu. Lateș este nesatisfăcut de expresia „teritoriul României”, pentru că România „nu e identică cu națiunea română, cu poporul român”. România s-ar putea numi la fel și ar putea avea același teritoriu chiar când ar fi colonizată cu străini sau sub suzeranitate străină. Or teritoriul nu poate aparține suzeranului, nici locuitorilor venetici, ci numai națiunii sau poporului român. Amendamentul propus de Lateș și semnat și de

câțiva alții este următorul: „Teritoriul României este proprietate nealienabilă a națiunii române și a comunelor române. Proprietatea acestor din urmă rămâne regulată și fundată conform legii rurale în vigoare”.³² Nici acest amendament, de tot bărnățian, nu a fost primit, iar în răspunsurile primite Lateș a fost luat în zeflema.

În 22 iunie, Lateș a depus un nou amendament, de tristă amintire: „Să se primească articolul următor ca articolul 7: «Niciun Ebreu, din momentul promulgării acestei Constituțiuni, nu se va putea stabili în România decât conform unei legi speciale intru aceasta»”. Propunerea a fost susținută, între alții, de Eliad.³³ Printre cei care au apărut-o s-a numărat și Nicolae Ionescu, șeful Frațiunii. Unul dintre opozanți, G. Mârzescu, a considerat principiul „inuman, barbar”.³⁴ Și acest amendament a fost supus la vot în Comitet și respins.

Tot în ședința din 22 iunie, Lateș a mai propus un amendament la articol 6: „Alienatul al doilea al articolului 6 din proiectul comitetului să se modifice așa: «Numai împământinirea seamănă pe strein cu Românul pentru exercitarea drepturilor politice precum și a dreptului de a posedea moșie»”.³⁵ Nici acest amendament nu a fost primit de Comitet.

22 iunie a fost, așadar, ziua amendamentelor antisemite la proiectul de constituție, iar Lateș a fost unul dintre protagoniștii dezbaterilor. Și ca antisemit el a fost tot elevul lui Bărnăț. Antisemitismul, ca atitudine, era comun printre moldoveni și valahi cu mult înainte de venirea lui Bărnăț.³⁶ Acesta însă îi dădu un veșmânt teoretic, avansând între altele argumentul de natură economică că „[e]vreii ocupându-se numai cu schimbul lucrurilor și având ei de scop numai adunarea banilor storc țara și o corup”.³⁷ Bărnăț consideră necesară, pentru restaurarea libertății și a egalității românilor, „emanciparea comerțului și a industriei naționale dein serbitutea Evreilor, Nemților, &”.³⁸ El merge până la a preconiza luarea din mâinile lor (exproprierea) a comerțului, a industriei și a bunurilor imobiliare, pentru că „nu se unesce cu demnitatea națiunii Române și e o violatiune a dreptului personalității ei că se’i ocupe strainii urbane și tergoarele și Românii se fia chirigii jidovesci, nemtiesci, bulgaresci, lipovinesci, &”.³⁹ Evreii păământeni sunt, pentru el, străini și este dreptul românilor de a „reduce numărul streinilor catu se nu fia condamnați Românii a tîenê tote sambetele și serbatoriile jidovesci, și a’și cumpără îmbrăcămîntul până și pînea de tote dilele de la jidovi, nemti și de la alte adunature”.⁴⁰ În concepția lui Bărnăț, român e numai cel născut din părinți români, vorbitor de română, păzitor de instituții românești și creștin (dacă era ortodox, ca Lateș⁴¹, ar fi spus ortodox, ca Nae Ionescu mai târziu). Nimeni nu poate deveni român așezându-se „ca colon” în România, însă un român poate înceta să mai fie român, „politice și naționalmente”.⁴² Evreii, deci, nu pot niciodată deveni români prin dreptul solului, pe care Bărnăț nu-l recunoștea, iar împământinirea lor ar fi o eroare fatală. Ar fi vorba despre o „colonisatiune cu straini”, pe care Bărnăț nu o admite „sub nece una condițiune”.⁴³

Deși amendamentele lui Lateș nu au fost reținute în literă, o parte din spiritul lor s-a încrustat în Constituție. Articolul 7, în vigoare până în 1879, stipula: „Însușirea de român se dobândește, se conservă și se pierde potrivit regulilor statornicite prin legile

civile. Numai streinii de rituri crescine pot dobândi împământenire”. Articolul 7 împiedica naturalizarea evreilor și a turcilor (căci nu de budiști era vorba). Articolul 8 spunea: „Împământenirea se dă de puterea legislativă. Numai împământenirea asemănă pe strein cu Românul pentru esercitarea drepturilor politice”. În puterea articolului 7, articolul 8 împiedica evreii să acceadă la drepturi politice. Nu se poate spune, așadar, că eforturile lui Lateș (și ale camarazilor săi ideologici, precum Ionescu) au fost vane.

În sfârșit, în linie cu învățătura lui Bărnuț, Lateș a făcut parte dintre cei șase deputați care au refuzat să omologheze plebiscitul pentru alegerea prințului străin⁴⁴, episod reprob de Maiorescu.

IMPORTANȚA LUI TEODOR LATEȘ

Lateș nu are o importanță deosebită și intrinsecă. Însă el a fost profesorul lui Vasile Conta și Constantin Dimitrescu-Iași, viitori filosofi de seamă. Conta, care a învățat primele noțiuni de filosofie de la Lateș, în 1867–1868, i-a și urmat la catedră, ca suplinitor, în 1868–1869. Este plauzibil să fi predat pe baza lecțiilor lui Lateș, revizuite, pesemne, în lumina lecturilor proprii din autorii la modă.⁴⁵ Dimitrescu-Iași a fost și el, cu susținerea lui Lateș, care-l aprecia, pedagog la Gimnaziu. Nu cred să le fi rămas celor doi prea multe noțiuni din psihologia și logica lui Beck, în orice caz eu n-am detectat urme textuale manifeste. Însă Lateș a jucat un rol în deșteptarea interesului lor pentru filosofie.

În cazul lui Conta, rolul lui Lateș a fost, poate, mai complex. Lateș a fost veriga ideologică intermediară între Conta și Bărnuț. Aceștia aparțin unei serii istorice, ca și A. D. Xenopol, el însuși trecut prin Gimnaziu în perioada de bărnățism înflăcărat în care Lateș a fost director. Ceea ce-i unește, între altele, este un antisemitism *politic*. Cum scrie Xenopol, „cu alcătuirea Frațiunii apare antisemitismul ca un crez al unui partid politic”.⁴⁶ Conta, ca și Lateș, a fost deputat din partea Frațiunii libere și independente. Dacă Lateș a avut o contribuție, cum am văzut, la impunerea articolului 7 în 1866, Conta a investit o energie demnă de o cauză mai bună în opoziția la revizuirea acestuia, în 1879. Niciunul, din fericire, nu a reușit total în întreprinderea sa.

Rezumând, importanța lui Lateș este legată de rolul său de student, profesor și politician – și constă în următoarele patru puncte: 1) a fost întâiul diplomat al Universității din Iași; 2) a fost al doilea profesor de filosofie al Liceului Național (Gimnaziului) din Iași, un pionier al învățământului filosofic secundar; 3) a fost un devotat vulgarizator în teorie și urmăritor în practică al ideilor lui Bărnuț, contribuind și la publicarea manuscriselor acestuia; 4) a participat la coagularea antisemitismului politic în România și la fortificarea lui în mediul ieșean.

NOTE

¹ Numele revoluționarului se pronunța Bărnuț. Ortografiat latinizant, s-a scris Barnutiu (cu a, nu cu ă). Pronunția era însă aceeași. Nu știu cu precizie când au apărut diacriticele în forma latinizată, însă varianta Bărnuțiu, deși încetățenită, nu este corectă. I se face revoluționarului o nedreptate și un afront, stâl-

cindu-i-se numele de familie din motive de atașament față de o tradiție incultă. În aceeași situație se află și Țipar, care a devenit Cipariu, Bariț, care a devenit Barițiu, și chiar Eugeniu Speranția, al cărui nume e pronunțat și uneori chiar scris Speranția, dar care era pronunțat în epocă, și uneori și ortografiat, Speranță. (Reamintesc că Speranță era transpunerea în registru latin a numelui de familie Nădejde, care aparținea registrului slav. Prin același procedeu numele Puțaru a devenit Fontaninu.) Pentru că limba română se scrie fonetic, numele învățatului transilvănean trebuie scris cum se pronunța, adică Bărnuț.

² *Contra școalei Bărnuțiu*, Iași, Edițiunea și imprimaria societății Junimea, 1868. De aici înainte, abreviat CB.

³ *Dereptulu publicu alu romaniloru* de Simeone Barnutiu doptore in legi, profesore de dereptulu naturale, de dereptulu gentiloru, de dereptulu publicu alu Româniloru si de filosofia la Universitatea dein Iasi, Iași, Tipariulu Tribunei Române, 1867. De aici înainte, abreviat DP.

⁴ CB, p. 8.

⁵ CB, p. [4].

⁶ Petre Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1935. Titlul nu se poate justifica întru totul. Bărnuț a izvodit o ideologie politico-juridică ce se sprijină pe dreptul natural antic și modern, pe organicismul Școlii istorice germane, dar și pe Rudolf von Jhering, pe republicanismul constituțional, pe latinismul Școlii ardelenene și pe naționalismul herderian al secolului său. Dar într-o vreme când filosofia era, în școlile de la noi, un conținut doctrinar dictat de profesor de la catedră, când încă se mai înțelegea prin filosofie orice discurs mai conceptualizat despre lume, viață, societate, politică, religie, morală etc., era normal ca doctrina politico-juridică a lui Bărnuț să treacă drept filosofie. Nu mai era normal ca, în 1935, când filosofia cunoscuse o dezvoltare remarcabilă în România, să se mai vorbească despre filosofia lui Bărnuț. Bogdan Duică fusese mult mai la obiect.

⁷ CB, p. 8.

⁸ M. Straje, *Dicționar de pseudonime*, București, Minerva, 1973; G. Strempele (coord.), *Bibliografia românească modernă*, vol. III (L–Q), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989; A. Oțetea et al. (coord.), *Bibliographia Historica Romaniae*, III, Secolul XIX, tom V, Biografii, București, Editura Academiei R.S.R., 1974.

⁹ Strempele, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰ Elena Monu, *Familia Costache. Istorie și genealogie*, Bârlad, Sfera, 2011, p. 220.

¹¹ Vezi totuși M.-C. Ghenghea, „Din istoria separatismului moldovenesc: Teodor Boldur-Lătescu și gazeta „Moldova” (1866–1869)”, *Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române*, VIII (2015), pp. 66–75.

¹² Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București, Humanitas, 2011, p. 66.

¹³ *Ibidem*, pp. 71–74.

¹⁴ Rudolf Suțu, *Iași de odinioară*, Iași, Viața Românească, 1828, vol. II, pp. 451–452.

¹⁵ *Anuarul Universității din Iași pe Anul Scolariu 1895–1896*, Iași, Tipografia națională, 1897, p. 58.

¹⁶ *Ibidem*, p. 74.

¹⁷ *Ateneul Român*, mai-iunie 1861, p. 80.

¹⁸ Transcrisă în *Anuarul Universității din Iași pe Anul Scolariu 1895–1896*, p. [122].

¹⁹ *Tribuna română*, VI, 212 (29 iunie 1864), p. [1].

²⁰ „Notitia biografica”, DP, p. XXX (Notița citează Panegiricul după ziarul *Tribuna română*, confundând cuvântarea lui Lateș cu cea a lui A. Brânză, orator din partea studenților. Acest lucru sugerează că Lateș nu a fost autorul Notiței. Cuvântarea lui Brânză este interesantă întrucât conține un rezumat al concepției filosofice generale a lui Bărnuț.)

²¹ *Anuarul Gimnaziului și Internatului din Iassi pe anul scolastic 1862–1863*, Iași, Bermann-Pileski, p. 30.

²² *Psicologi’a empirica si logica*, Iași, Țiparul Tribunei Române, 1871.

²³ G. Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, vol. 1, p. 18. Lateș avea la dispoziție nu numai lecțiile lui Bărnuț, ci și traducerea lui Laurian și Țipar. Să le fi folosit?

²⁴ Nu a putut să o facă, „fiind apucat de o indispozițiune subită în acea zi” (*Tribuna română*, VI, 1864, p. [1]).

²⁵ *Transilvania*, VII/14 (15 iulie 1874), p. 166.

- ²⁶ În 1866, Xenopol era în Iași, elev în clasa a V-a la Liceul național.
- ²⁷ Dr. Coriolan Suci (ed.), *Correspondența Ioan Maniu Simeon Bărnăușu, 1851–1864*, Blaj, Tipografia seminarului teologic greco-catolic, 1829, pp. 400–401.
- ²⁸ Este vorba despre cuvântările pronunțate cu ocazia ceremoniei funebre de la Iași.
- ²⁹ *Tribuna română*, op. cit.
- ³⁰ *Anuarul general al instrucțiunii publice din România* ..., p. 222.
- ³¹ *Discursuri parlamentare*, vol. 1, pp. 516–517.
- ³² *Desbaterile* ..., p. 70.
- ³³ Scriitorul își scria numele, în franceză, Héliade. Se pronunță Eliad, deci așa ar trebui să se și scrie.
- ³⁴ *Ibidem*, pp. 124, 126.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 126.
- ³⁶ Xenopol îl identifică deja, în Muntenia, la 1823 (*Istoria partidelor politice în România*, București, Librăria Stănculescu, 1920, p. 569).
- ³⁷ *DP*, p. 321.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 301.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 141.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 106.
- ⁴¹ Lateș a mai susținut modificarea prevederilor din Proiect cu privire la religie. Dorea ca ortodoxia, ca „religie dominantă”, să fie protejată de stat. Eliad s-a raliat acestei cauze și a luat cuvântul pentru a o apăra. Propunerile lui Eliad au fost adoptate.
- ⁴² *DP*, p. 99.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 321.
- ⁴⁴ D., Xenopol, *Istoria partidelor*..., p. 506.
- ⁴⁵ Potrivit lui Panu (*Amintiri de la Junimea din Iași*, vol. 1, p. 18), în filosofie se citeau Spencer, Darwin, Comte, Taine. S-au emis rezerve, totuși, cu privire la fidelitatea amintirilor lui Panu. Conta a afirmat că nu îl cunoștea pe Spencer în acea perioadă.
- ⁴⁶ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor*..., p. 570. Pentru Xenopol acesta era un merit.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- [Bărnăuș, Simeon,] *Dreptul public al romanilor de Simeone Barnutiu doptore in legi, profesore de dreptul natural, de dreptul gentilor, de dreptul public al Românilor și de filosofie la Universitatea din Iași*, Iași, Tipariul Tribunei Române, 1867.
- [Bărnăuș, Simeon,] *Psicologi'a empirica și logica*, Iași, Tiparul Tribunei Române, 1871.
- Ghenghea, Mircea-Cristian, „Din istoria separatismului moldovenesc: Teodor Boldur-Lătescu și gazeta „Moldova” (1866–1869)”, *Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române*, VIII (2015), pp. 66–75.
- Maioreșcu, Titu, *Contra școalei Bărnăușu*, Iași, Edițiunea și imprimăria societății Junimea, 1868.
- Maioreșcu, Titu, *Discursuri parlamentare*, vol. I, București, Socec, 1897.
- Monu, Elena, *Familia Costache. Istorie și genealogie*, Bârlad, Sfera, 2011.
- Negruzzi, Iacob, *Amintiri din Junimea*, București, Humanitas, 2011.
- Oțetea, A. et al. (coord.), *Bibliographia Historica Romaniae, III, Secolul XIX*, tom V, *Biografii*, București, Editura Academiei R.S.R., 1974.
- Pandrea, Petre, *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnăușu*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1935.
- Panu, G., *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, vol. I, București, Editura Societății Anonime pe acțiuni „Adevărul”, 1908.
- Pencovici, Alexandru (ed.), *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituțiunii și Legii electorale din România*, București, Tipografia Statului, 1883.
- Straje, Mihail, *Dicționar de pseudonime*, București, Minerva, 1973.

- Strempele, Gabriel (coord.), *Bibliografia românească modernă*, vol. III (L–Q), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Suciu, Coriolan, Dr. (ed.), *Corespondența Ioan Maniu Simeon Bărnuțiu, 1851–1864*, Blaj, Tipografia seminarului teologic greco-catolic, 1829.
- Suțu, Rudolf, *Iașii de odinioară*, Iași, Viața Românească, 1828, vol. II.
- Xenopol, A. D., *Istoria partidelor politice în România*, București, Librăria Stănciulescu, 1920.
- *** *Anuarul general al instrucțiunii publice din România pe anul școlar 1863–4 dresu de V. Alexandrescu Urechiă*, București, Imprimeria Statului, 1866.
- *** *Anuarul Universității din Iași pe Anul Școlar 1895–1896*, Iași, Tipografia națională.